

KÉT SÍRKÁPOLNA A TÖRTÉNELMI VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN:
BÉKÁS ÉS SZŐLŐSKISLAK – YBL MIKLÓS ÉS ÁGOSTON JÓZSEF MŰVEI

Egyforma lesz ott a szegény és a gazdag.
(Jób 3,19)

Prológus: a Brüll-síremlék

A Forster Központban 2015 őszén Bazsó Gábor kollégámmal kaptuk a feladatot, hogy a Kozma utcai neológ temetőben álló Brüll-mauzóleum rapid kutatását végezzük el a szükséges és nagyon is indokolt helyreállító munka részeként. A temető főbejáratának közelében, befelé haladva jobb kézre, a kerítésfal előtt található az antikizáló, cellafal nélküli *in ante* templom jellegű, kripta fölé emelt síremlék. (1. kép) A sarkon pillér, mellette sudarasodó, vájatolt ión oszloppár támasztja alá a homlokoldalon az összetett főpárkányt és a fríz felett az erős kiülésű, tripusszal koronázott timpanont. Az ión kima, tojásléc zárással keretezett képszéken a BRÜLL CSALÁD felirat olvasható. Az orommezőben aranymozaik háttér előtt kiterjesztett szárnyú madár, sas alakja látható, karmaival nyílhegy alakzatokban végződő, enyhén ívelt vonalvezetésű „pálca”-kötegen taposva. (2. kép) Közbevetőleg: a Brüll-síremlék közelében Heidelberg W. Lipót és családja szecessziós stílusú mauzóleumának kapuzatán bizonyosan sasmadár figura található; karmai között tölgyfaág, amit levele és makk termése igazol. Az *Átváltozások* költője szerint Jupiter szent fája a tölgy, „fegyvernöke” pedig a sas.¹ A Brüll-síremléket kőlapokkal héjalt nyeregtető fedti, ami utóbb bádogburkolatot kapott. A geiszoron az egykori oroszlánfejes vízköpők (oldalanként 3–3) rézrozsda színű furatai voltak megfigyelhetők. A mauzóleum eredetileg fémráccsal lezárható belsejébe ülő oroszlánszobor-párral szegélyezett ötfokú, pofafalas lépcső vezet.

A bejáratnál szemközti falba rozettás keretezésű, aranymozaik borítású fülke mélyed, amely előtt posztamensre helyezett kőváza áll. A padozatban

nyílik a kriptafedél. Az oldalfalak előtt oroszlánlábú kőpad fut L alakban. Az övpárkány fölött kétoldalt – erősen pusztuló állapotának ellenére is megítélhető – kvalitásos mozaikkép készült. A zsidó képtilalomnak megfelelően florealis, fehér és ró-

1. A Brüll-síremlék főhomlokzata.
Budapest, Kozma utcai temető

2. A Brüll-síremlék timpanonja. Budapest, Kozma utcai temető

zsaszínű virágzó leanderágakat ábrázol; égszínkék háttér előtt jobb kézre, szemben vele kékkel átszótt fehér alapon. (3–4. kép) A sík mennyezetet szintén mozaikkompozíció díszíti: kék alapon csillagok, centrumában napsugár koszorúzza Dávid-csillag. Az 1891-ben megnyílt temetőben Gerster Kálmán (1850–1927) tervei alapján épült a mauzóleum, a szobrászi részeket Stróbl Alajos (1856–1926) mintázta, miként ezt a jobb oldali oszlop talplemezébe (plinthosz) vésett felirat megörökítette.²

A Gerster Kálmán hagyatékában fennmaradt terven a mozaikkompozíció rajza is szerepel, valamint a timpanonba szerkesztett madáralak, de a karmaiban nem tart semmit.³ A hagyományosan Jeruzsálem irányába tájolt sírépítmény szimbolikája összetett, és többféle olvasata lehet – mivel nem ismerjük sem a megbízó, sem az alkotó szándékait. Tetőzet nélkül a felépítmény, a térforma kockához közelít négy és fél méter körüli befoglaló méreteivel. A Szentek Szentje, a Debir volt kocka alakú Salamon templomában (1Kir 6,21). Az újabb keletű gyakorlat és felfogás szerint a zsidó sírépítményt lezáró „hangsúlyozott timpanon... stilizált ohel – sátor”, ami azt jelzi, hogy alatta igaz ember, *caddik* nyugszik. A temető elnevezése lehet *bét hajjim* (az élet háza), vagy *bét ha-olám* (az örökkévalóság háza).⁴ Oroszlánok díszítették a király trónusát is

(1Kir 10,19; vö. Ter 49,9; Szám 23,24). Az urna mákgubókkal díszített, ami ismert antikvitásbeli jelképe az álomnak, elmúlásnak. A háttér aranymozaikja (az anyag itáliai, Salviati és Jesurum-gyártmány lehet) előrevetíti a megdicsőülést. Az övpárkány fölött eredetileg a cella mindhárom oldalát mozaikképp borította, amely az Édenkertre emlékeztethet.

A Brüll Ármin és Zsigmond (†1899, mindketten) egyesítendő sírboltja – a kerítésfal előtt egy dongaboltozatos „kriptafolyosó” fut – fölé emelendő síremlékre 1901. március 28-án 10794/1901-III. (7725–7726/2b régi hrsz.) számon kapott építési engedélyt Gerster Kálmán és a felelős építőmester. Az engedélyezési terv tulajdonképpen egyezik a Gerster-hagyatékban őrzöttel (MNL OL), de ez lavírozott, színezett és a sírboltegyesítés vázrajzát is feltünteti. A díszítő részletek vonatkozásában szintén egybevágóak és megfelelnek a megvalósult formának, de a sas nem tart semmit a karmai között ezen a kivitelezést szolgáló tervlapon sem. (5. kép)

A X. kerület előljárása 1902. december 9-én küldte be a Székesfővárosnak az említett tervlapot és az iratokat azzal, hogy az „építkezés szakszerű befejezést nyert.”⁵ A következő évben az Építő Ipar két képpel és egy alaprajzi ábrával illusztrálva bemutatta a domonyi Brüll család részére 41 800 koronaért⁶ épített mauzóleumot, melyet *görög re-*

3. Mozaikkép virágos leanderágakkal a Brüll-síremléken.
Budapest, Kozma utcai temető

4. Mozaikkép virágos leanderágakkal a Brüll-síremléken.
Budapest, Kozma utcai temető

neszánsz stílusban tervezett meg építésze. A Stróbl által mintázott oroszlánpár anyaga tirolai laazi márvány. Ruszkicai márvány az épület burkolóanyaga és tagozatai (utóbbi „némi aranyozással”, például az oszlopfőkön), valamint a sas is, amely egybe lett faragva a timpanon megfelelő építészeti elemével. A kőfaragómunka mestere a közlés szerint Král Gyula, a díszítő szobrászmunkáé Vögerl Alajos, a feliratok betűvésznöke pedig Blum Lajos volt. A bronzkapu, a lámpák és a tripusz Vandrák László műhelyében készültek. A közölt fénykép tanúsága szerint a bronzkapu a felvétel időpontjában még nem volt kész, a bejárattal szemközti falon a mozaikkép mára elpusztult harmadik eleme azonban felismerhető; kartonjukat Lohr Ferenc készítette.⁷

A Brüll családi sírbolt timpanonjában az aranymozaik háttér előtt megjelenő madárfigura a szimbólumrendszer „csúcsa”. Főnix (a történetet hellenista zsidó szerzők is magyarították⁸) aligha lehet, mert az a faragványelem, amelyen a madár áll, nem azonosítható venyigeköteggel a „fészek” jelzészerű ábrázolásaként. Inkább villámcsóva lehet a Zeust, azaz Jupitert (Fulguralis) megszemélyesítő sas karmában; a sas az erő, a megújulás, a égboltozat felé emelkedés szimbóluma.⁹ Az emlék restaurálása során az is láthatóvá vált, hogy a villámköteg felső része egybe lett fogva a sasfigurával. Ha nem is maga Stróbl vésője faragta ki a kompozíciót, akkor sem képzelhető el, hogy a kőfaragó mester saját ötlete lett volna a Jupitert jelző motívum. Az antik hagyományból értelmezve pedig az Édenkertet megjelenítő mozaikkompozíció az Elysiumra, az elköltözés mezejére való utalás. A Biblia keretei között maradvánnyá (bár a sas tisztátalan állatnak számított) Izajás próféciájának értelmében: „... akik az Úrban bíznak, erejük megújul, szárnyra kelnek, mint a saskeselyűk, futnak és nem lankadnak meg...” (40,31), de idézhető a 103. (102.) zsoltár 5. verse is: „Áldjad én lelkem az Urat... aki jóval tölti be a te

ékességedet és megújul a te ifjúságod, mint a sasé” (Károli Gáspár fordítása).¹⁰ Az Örökkévaló feltámasztására vonatkozó ígéretének olvashatjuk a sorokat az Öszövettség talaján állva is. Program hiányában (a megbízó és a művészek között) egyértelmű „olvasat” nincs, a villámköteg pedig faktum. Óbudán a Lajos utcai klasszicista zsinagógában (1820–21) a templomtér közepén a gazdag architektonikus kialakítású empire ízlésű bima négy sarkán egy-egy

5. A Brüll-síremlék főhomlokzatának terovrajza

obeliszk emelkedett, mindegyik tetején kiterjesztett szárnyú aranyozott sassal.¹¹ A Brüll-síremléken a mozaik, a murália igényelte a legsürgetőbb beavatkozást, állagmegóvást.¹²

Békás, Békássy–Hollán-sírkápolna

A *Művészet* folyóirat 1903-ban az „Új emlékművek” című rovatban az alábbi ismertetést tette közzé: „November elsején leplezték le a Timapusztán Hollán Ernő altábornagy síremlékét, amelyet a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet állíttatott. Az emlék a sírkápolna jobb falát díszíti, tervét Czigler Győző készítette, a domborművű bronz képmást Szécsi Antal mintázta, a freskókat Lotz Károly kartónjai nyomán Kölber Dezső festette.”¹³ Timapuszta, és ezért a leszármazottak tulajdonában álló sírkápolna is ma Békás községhez tartozik (hrs.: 100). Az emlékvatásról a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője szintén beszámolt: „Hollán Ernőnek, nagy nevű alapító elnökünknek egyesületünk díszes síremlékét készíttetett a Timapusztán lévő, Ybl

mesterunktől származó családi sírboltban”. Az elnökség október 31-én adta át az emléket az özvegynek. A családi jellegű „szerény” ünnepen a Magyar Tudományos Akadémia is képviseltette magát. Leírást is közreadtak a műről: az „emlék középpontját a nagy halottnak domborművű mellképe, tábornagi egyenruhában alkotja..., melynek két oldalán egy-egy festett nemtő áll őrt, egyik a mérnök tárcsás lévét, a másik a katona pallosát tartja a kezében”. Az alkotók felsorolása egyezik a *Művészet*ben közöltekkel. Az Értesítő a Hollán-Sírkápolna (*sic*) homlokzati fotóját – tervezte Ybl Miklós, erősíti meg a képalírás –, a síremlék fényképét és a kápolna alaprajzát is közölte.¹⁴ Hollán Ernőt, a Szombathelyen 1824. január 13-án született és Bécsben hadmérnöki akadémiát végzett tisztet Kossuth Lajos őrnaggyá, hadmérnöki főnökké nevezte ki. Tagja volt a kiegyezést előkészítő bizottságnak, valamint az ország vasúthálózatának kiépítésében szerzett érdemeket. Haláláról az Egylet Értesítőjének rendkívüli száma adott hírt: „Egyesületünk elnöke... [1900.] május hó 29-ik napjának első órájában költözött el közülünk.” Az Egylet május 30-án Budapesten du. 4 órakor tartandó gyászszertartáson testületileg jelenik meg, és az

6. A Békássy–Hollán-sírkápolna főhomlokzata. Békás

7. A Békássy–Hollán-sírkápolna a szentély felől. Békás

8. A Békássy–Hollán-sírkápolna belső tere az oltár felé. Békás

elhunytak az „egyesületi helyiségben (IV. Ujvilág u. 2. II. em.) lévő arczképét egy éven át gyászfátyollal borítja... a Békáson rendezendő végtisztességtelen küldöttségileg vesz részt”.¹⁵

A Hollán-emléket és a „sírboltokat” magába foglaló kisméretű, közel szabályos görögkereszt alaprajzú (cca. 8×7,5 m) kápolna csúcsíves, gótizáló formákkal épült. A háromnyílású portikusz fölött hármass ablak töri át az oromzatos homlokzatot (a középső tengelyek záradéka megemelt), melyet aediculás alépitménnyel megtámasztott harangtornyocska koronáz. (6–7. kép) A központi teret négy süvegéből álló bordás keresztboltozat fedi. A keresztház falzatában (tömegében) kerültek kialakításra három sorban a 12–12 koporsót befogadó fülkék (Hollán Ernő koporsóját a jobb oldali falzatban, a középső sor első fülkéjében helyezték el). (8. kép) Czigler Győző (1850–1905) a klasszikus aediculás szoborfülke kialakításának módjában igazodott a kápolna kései romantikus-historizáló stílusához. A Szécsi Antal (1856–1904) mintázta bronzképmás a „Gladenbeck H. féle Műérczöntöde Rész-Társ Budapest”-i műhelyében készült. (9. kép) A bal oldali falon az emlékekkel átellenben egy Krisztus sírbatétele-falkép látható.¹⁶ Békássy Ernő huszárkapitány (†1914. VIII. 23., Medvedovce) epitáfiumát Kisfaludi Strobl Zsigmond faragta. A hősi

9. Hollán Ernő síremléke a Békássy–Hollán-sírkápolnában. Békás

halál jelenetét megörökítő dombormű előképe az Egerben felállított *Végvári harcosok* szoborkompozíciónak (1967).¹⁷ (10. kép)

Emléktábla őrzi a kápolnában id. és ifj. Hollán Sándor emlékezetét is (utóbbi a MÁV igazgatója volt), akik a vörös terror áldozataivá váltak a Lánchídon 1919. április 22-én.

Hollán Ernő, a „magyar technikusok legnagyobb alakja” 1860-ban biztosan kapcsolatban állt Ybl Miklóssal, Széchenyi István nagyeceni (Czenk) templomának építése kapcsán.¹⁸ A Mérnök Egy-

10. Békassy Ernő síremléke a Békassy–Hollán-sírkápolnában. Békás

let építész szakosztálya nevében 1882. december 5-én, Ybl működésének 50. évfordulóját ünnepelve Hollán üdvözölte a mestert, és ő lett később az Ybl-szoborállító bizottság elnöke.¹⁹

A kápolna datálása fontos eleme az *œuvre*-ben való elhelyezésnek. Békáson 1869. szeptember 12-én Szpránszky Ferenc nyárádi plébános és a szintén nyárádi (olvashatatlan) János tanító mint tanúk előtt a Békassy család számos tagja, közöttük Hollán Ernőné, szül. Békassy Antónia az alábbi nyilatkozatot tette: „Alulírt család ezennel egyenként és egyetemesen kötelezzük magunkat, miszerint azon sírbolt-kápolnát, melyet Isten segítségével 1869. évben részint Isten dicsőségére s mi magunk leendő csendes nyughelyéül építtettünk, s ugyanazon évi szept. 12-én Mária Szentneve tiszteletére felszenteltettünk – mind magunk mindenkor a legjobb karban fenntartjuk, mind utódaink által fenntartani fogjuk.”²⁰ A nyárádi plébános (Békás Nyárád filiaja volt) 1869. május 10-én tájékoztatta püspökét, Ranolder Jánost, hogy a „tek. Békási (*sic*) család kriptát, mely egyúttal kápolna is leendne, melyben misézni lehetne, szándékozik építeni... a kriptakápolnának minden-

korra jó karban fenntartására (kiemelés P. E.) magát kötelezi”.²¹

Az egyházi hatóság számára a jó karbantartási kötelezettség vállalása volt a fontos, és nem a tervező személye vagy az architektúra minősége, hogy a „vérméltó áldozatja a Mindenhatónak bemutatható legyen” mindenkor és méltón. Szpránszky plébános augusztus 18-án (1869) kérvényezte – tehát az építkezés befejeződött vagy befejezés közeli állapotban volt –, hogy a „Békassy család kívánata miatt, nem tudom, hogy én szenteljem fel az általa épített szép goth alakú sírkápolnát Mária neve napján”. S egyben jelezte azt is, hogy a fenntartásáról szóló okirat ezen alkalomból készül el, mert az egymástól távol élő család tagjai ekkor gyűlnek össze. A kápolna megáldásának (!) engedélye megadatott a számára.²²

Az Ybl-irodalom eddig (tudomásunk szerint) nem tartotta számon a mester alkotásai között a Békassy–Hollán-sírkápolnát.²³ Ney Béla közreműködését fel lehet vetni, de igazolni szükséges.²⁴ Ybl Miklós (1814–1891) funerális alkotásai között a Békáson álló kápolna műépítészeti szempontból ugyan aligha a legkiemelkedőbb, de az építész és az építető Hollán családnak a magyar történelemben és szakmatörténetben játszott szerepe okán is jogosult a nyilvántartott műemléki érték státuszra.

Szőlőkislak, Ágoston–Kacskovics-sírkápolna

2016 őszén, elpusztult műemléki értékek jegyzékéből való törlésével kapcsolatos helyszíni bejárás alkalmából szereztünk tudomást a kislaki romkápolnáról. A temető szélén, a bozótosban a növényzet úgy belepte az építményt, hogy csak a célzott keresés vezetett a nyomára.²⁵ A vörös színre hangolt, pódiumon álló kólábazatos kápolna északnyugatról nyíló terébe két-két dór oszloppal szegélyezett, apró portikuszon át vezet az út. (11. kép) Az oszlopok szabályszerűen lábazat nélküliek, a téglamagot egykor vakolatból húzott vájatolás, kannelúra borította. A timpanont alátámasztó abakusz, a négy darab fejlemez szinte egy-egy táblát alkot a széleken. A kapuzárnyait vesztett, szegmensíves záródású bejárat vörösmész-kő szemöldök-kőtáblájába (supraport) szépen metszett kapitális antikva betűkből álló felirat elárulja az építmény rendeltetését és célját: KIS JÓKAI ÁGOSTON JÓZSEF ÉS NEJE KACSKOVICS HERMIN / SZERETETT ÉS FELEJT-HETETLEN ATYJUK / KACSKOVICS IGNÁCZ / EMLÉKÉRE. (12. kép) A nevezett földbirtokos 1843-ban a vármegye főszolgabírája volt, az 1865-ik évi választásokon Lengyel-tóiban országgyűlési képviselői mandátumot szerzett, és ugyanazon évben

11. Az Ágoston–Kacs kovics-sírkápolna főhomlokzata.
Szőlőskislak

12. Az Ágoston–Kacs kovics-sírkápolna romos belseje.
Szőlőskislak

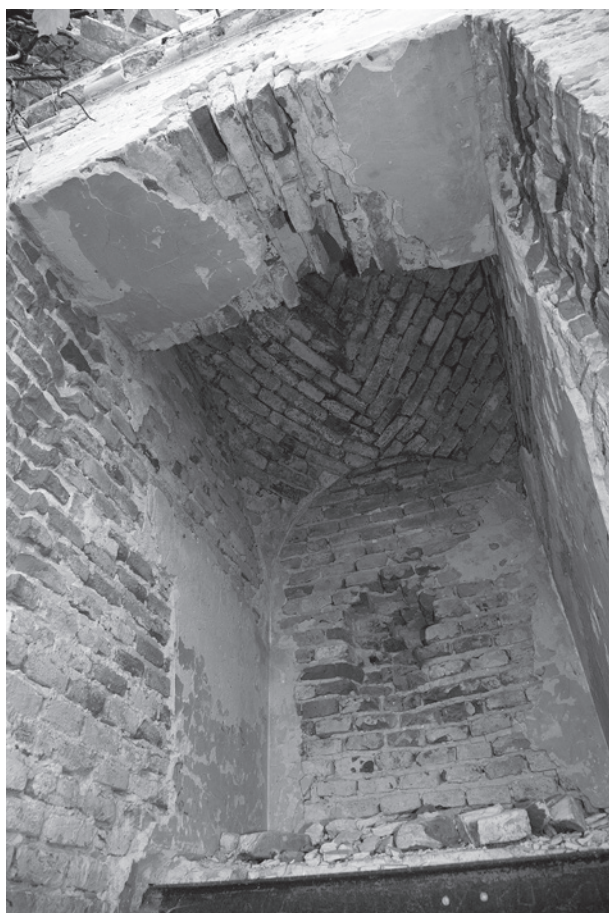
kastélyt is építtetett Gyugy községben.²⁶ Elhunyt 1876-ban.

A négyzetes kápolnatér oldalfalát egy-egy nagyméretű, félköríves záródású ablak nyitja meg a lábazati parapetznától indulva, alatta tengelyben a kriptabevilágító ablakpár helyezkedik el. Kelet felé egy összetett térrész maradéka tárul fel: a mennyezetét (boltozatát?) vesztett kriptalejáró, amely felett vízszintes osztófödém áll, és boltozott a kifelé nyílás nélküli tér lezárása. A vakolt, kékre színezett kápolnabelsőn téglapárkány maradéka fut körbe, a sarkokban az ívháromszög kialakítású csegelyek cseh süveg boltozatot támasztottak alá. (13. kép)

A kriptába a kápolna kubusából erőteljesen ki lépő, hasáb alakú „apszis” alatt jutunk le. (14. kép) A kripta lapos donga boltozása (kétszakaszos a rézsűs bevilágítópár miatt), a szakaszválasztó hevederszerű megoldású. A nyugati falban három sorban tizenkét koporsófülke van. (15. kép) A beomlott kripta (pince) gádor felett állhatott az oltár. A lejáró szemöldökkövében körív mentén vezetett felirat – KEGYELET SZERETETÉRT – fogja közre az egyesített Ágoston–Kacs kovics családi címet.²⁷ (16. kép)

A kápolna tömegét egy fotó-képeslap tanúsága szerint – felirata (kézírással): Családi Sír-kápolnánk. 1901 [?] 7. – nyeregtető fedte, gerincének két végén kereszt magasodott.²⁸ Az alacsonyabb apszis-kripta lejáró tetőzete kérdéses, de logikusan (kontyolt) nyeregtető lehetett.

A kápolna megjelenésének hatásosságát a vöröses, sajtolt, idom- vagy dísztegla burkolat szolgálja, ez keretezi a nyílásokat, faltükröket, sarkokat, ebből épült a geometrikus konzolok között a fogazatos főpárkányzat is. Nem volt nehéz (sajnos) a törmelékben ép darabokat is találni, ráadásul bélyegeset: mélyített kör mezőben domborított LNJ betűcsoport.²⁹ Az LNJ betűjeles téglát Kőbányára mutat, (ifj.) Lechner Nepomuk János téglagyárában készült a burkolóanyag.³⁰ Lechner Ödön (1845–1914) kései önéletrajzában így írt: „atyám örökösödés útján egy téglagyár birtokába jutott... annak igazgatásával foglalkozott. Ebben a gyárban már korai ifjúságomban megtanultam bánni az agyaggal s megszerettem a kerámia különböző technikáit. Mert a gyárban nem csupán közönséges téglákat gyártottak, hanem finomabb kerámiákat is, többek

13. Boltozat részlete (az oltár mögött)
az Ágoston–Kacskovics-sírkápolnában. Szőlőskislak

14. Az Ágoston–Kacskovics-sírkápolna a szentély felől.
Szőlőskislak

között a bécsi Ferstel (*sic*) építész által tervezett budapesti zsinagóga összes terrakotta és mázos majolika munkáit is. Akkor és attól fogva vezetésem alatt számos kísérletet végeztünk a kerámia terén, s úgy látszik, ezen ifjúkori foglalkozások egészen későbbi munkásságomra elhatározó befolyást gyakoroltak...³¹

Komárik Dénes már felfigyelt a gyakran (és javítatlanul) idézett Lechner-életrajzrész nehézségeire. Nem csupán a „Ferster” (értsd Ludwig Förster) nevet helyesbítette, de a Dohány utcai zsinagóga építéstörténetének bemutatása során rámutatott arra is, hogy az 1854 és 1859 között kivitelezett épülethez a Lechner-téglagyár aligha szállíthatta az „összes” terrakotta és majolika munkát, ahogyan az akkor 13–14 éves fiú sem igen vezethetett anyagkísérleteket.³² A zsinagóga ránk maradt építési irataiban a polikróm nyers, szárazon sajtolt dísztéglá, illetve téglá vonatkozásában a Drasche Gyár neve bukkan fel. Egy dátum nélküli jegyzék – „zu der Bandverzierung für den israelitischen Tempelbau in Pest erforderlichen Terracotten” – 5475 forint értékben részletezi a terrakotta-, kerámiaanyagot.³³

15. Az Ágoston–Kacskovics-sírkápolna kriptája. Szőlőskislak

Az 1838-ban alapított Miesbach–Drasche-féle téglagyár kezdetben igen kis mértékben, de gyártott „díszítési” téglát iszapolt agyagból, amik „színüket fémoxydok hozzákeverése által nyerték.” A rákosi gyárban – 1868-tól Pesti Kőszén- és Téglagyár Társulat – 1873-ban az agyag iszapolását felváltotta a *separator* készülék használata, a márga- és mészkörögök eltávolítására a nyersanyag minőségének

16. Az Ágoston–Kacs Kovics-sírkápolna kriptalejárata.
Szőlőskislak

17. Mázas idomtégglák az Ágoston–Kacs Kovics-sírkápolna
főhomlokzatának belső síkján. Szőlőskislak

javítása érdekében. A szárazon sajtolást a finomszerkezetű szelvényes, szintén sajtolt téglagyártása váltotta fel a tisztított anyagból. Az építészek által megkívánt sárga és veres szín előállításához ekkor már fénoxidokat nem használtak.³⁴

A Kacs Kovics-sírkápolna egy másik burkoló tégla, amely a timpanonból zuhant ki – az Isten sze-

mét jelképező vörös mészkő háromszög köré volt rendezve –, még érdekesebbnek tűnt; nemcsak az oromzatpár látszó oldalain, de a portikusz feletti- nek a tetőzetben lévő síkján is megtalálható. A mázas dísztéglaporcelánfehér, bordázott felületét a bordák koncentrikusan, négy törtvonalú menetben keretezik; a középső, az ötödik csupán egy vízszintes elem.³⁵ (17. kép) Csillogó, zománcos, lüszteres párja burkolja a kőbányai Szent László-templom homlokzatait, faltükeit.³⁶ Az 1894 és 1899 között épült templomhoz Szabó Sándor építőmester csak „honi anyagot használt, mely kőből, téglából, s a terracottához hasonló pyrogranitból áll. Ezt az égetett agyagkeverékből álló anyagot Zsolnay honosította meg nálunk, ebből készültek Zsolnay kivitelében az összes ornamentikai és figurális díszítmények. Nagyon érdekesek a luxustéglák, melyeket a »Lechner rákosi téglagyár r.t.« szállított. E téglák hidraulikus nyomással készíttetnek, s elpusztíthatatlanok. A préseles által külső részük *a la gréc* (*sic*, kiemelés P. E.) van domborítva és az egyes mezőnyök ez által oly külsőt kapnak, mintha mozaikmezők volnának. Az első oldalon levő képen, [ti. a címlapon] mely fényképezés útján készült, láthatják olvasóink a mezőnyöket, melyek különösen napfényben vakítóan ragyognak. Ezek vörös téglák által környezetnek. Ugyancsak a Lechner-Rákosi téglagyár r.t. különlegessége az úgynevezett disznóbőr téglák, melynek minden egyes darabja 5 forintba kerül. Ezek a téglák nagy ellenálló képességüknél fogva a betetőzéséhez [boltozáshoz?] használtatnak. Az építésnél használatban lévő műtéglák különféleségéről fogalmat alkothatunk magunknak, ha meggondoljuk, hogy nem kevesebb, mint 500 mintát készítettek külön e célra, melyek mindannyian Lechner rajzai után mintáztattak”.³⁷ Szőlőskislakon a kripta járószintjét burkoló törmelékéből mázas, rozettamotívummal díszített (sárga és barna színekben) járólap-töredék is előkerült: [Wiener]berger Wien gyártmány.³⁸ A kápolnatér apszisa mellett a bal szögletben az omladék alatt feltártuk a meander szegélyezte rozettás padlózat részletét. (18 kép)

A tudós szőlőgyöröki plébános, Kozma László (tizedik a sorban) – Kislak a filiája volt – a *Veszprémi Hírlap* 1906-os évfolyamában a *Csarnok* rovatban cikksorozatban dolgozta fel plébániájának történetét, forrásokra támaszkodva. A „legújabb korban azonban a következő községekben épültek kisebb-nagyobb kápolnák: Szöllős-Kislakon Kisjókai Ágoston József földbirtokos 1884-ben épített családi sírboltot, amelyben lehetőség szerint minden hónap 15-én Szent mise tartatik a sírboltban nyugvók lelki üdvéért.”³⁹ Szöllősy Lajos györöki plébános 1883.

18. Padló részlet meander-dísszel az Ágoston–Kacskovics-sírkápolnában. Szőlőkislak

október 22-én levélben tájékoztatta püspökét, Kovács Zsigmondot arról, hogy „Szöllős-Kislak fiok helység temetője fölött bizonyos Kacskovits (*sic*) család egy kisedet ugyan, de csinos kápolnát bejelentés mellett építtetni kezdett, amely alatt családi sírboltot is csináltatott. Én – mint Excellentiádnak is megmondám –, kinyilatkoztattam a megjegyzett családnak, hogy ezen épület csak azon esetre lehet a kívánt célra fordítható, ha annak fenntartása és tatarozása tekintetében bizonyos s megfelelő összeg letéve nem lesz...” A beszámoló szerint

a Kacskovics család 400 forintos alapítványt hozott létre az egyházi jóváhagyás végett. A levélben még olvasható, hogy a kápolna ugyan külsőleg készen állt már, de a „szükségesekkel felszerelve” még nem volt, ezért felszentelése csak a következő évben lehetséges. Ellenben azt kérte Szöllősy, hogy a sírboltot a folyó hó végével mégis felszentelhesse, mert a család „feje, boldogult Kacskovits Ignáz Tótygyugyról” áthelyezhető lenne, az „ő jó gyermekei által neki szánt költséges szép helyre áttéve”. Egyben kérelmezte, hogy a szentelést maga végezhesse.⁴⁰ A plébános 1884. július 15-én kelt levelében megírta püspökének, hogy a feltételek teljesülése és az engedély birtokában előző évben felszentelte a sírboltot. Egyben jelentette, hogy a „csinos” kápolna elkészült, s az építtető „jó és buzgó család [azt] Loyola Szent Ignáz tiszteletére kívánja felavatni... innepnapján [VII. 31.] általam... ezen szent ténykedés igen nagy öröömre szolgálna”. Folyó hó 18-án még Veszprémbe is elutazik – jelezte –, hogy ott „egy Szent ereklyével ellátott oltárkövet a kápolna részére nyerhessek”.⁴¹ A sírkápolna felszentelésének dátuma magával hozza a kislaki Kacskovics-kúria, kiskastély építésének dátumát, bizonyosan 1883 elé.⁴² Ennek portikusza alól, a terület elvadultsága előtt rá lehetett látni a „végső” nyughelyre.⁴³ A Lechner-design, bordázott dístégla pedig egy

19. A Nagy-Gradvohl- és az egykori Littke-sírkápolna a pécsi temetőben

évtizeddel korábbi fejlemény az említett alkalmazásokhoz képest.

Az illetékes egyházmegyék egyházkormányzati irataiban jó eséllyel kutathatók a bizonytalan datálású, de felszentelt építmények adatai. A tervező építészek nacionáléja nem volt érdekes, ellenben a jó karbantartás biztosítéka annál inkább, s ezt dokumentálták. A szentelésről tudósított a *Somogy* című hetilap: „Szöllős-Kislak községben augusztus elsején egy új katolikus templomot szenteltek föl, amelyet Ágoston József saját költségén s saját terve után renaissance-stílusban épített. Ágoston József mintegy 10 éve tért át a református vallásról a katolikusra s a templom építésére 10.000 frtot szentelt. A templomot Kacs Kovics Ignác volt országgyűlési képviselő hamvai fölé emelték s felszentelésén az Ágoston és Kacs Kovics családokon kívül számosan jelen voltak a környék intelligentiájából. Az egyházi szertartást Szöllősy Lajos Szöllősgyörki plébános végezte.”⁴⁴

Kisjókai Ágoston József (Budapest 1844 – Szőlőkislak 1908) a m. kir. József Műegyetemen 1875-ben a mérnökök között az oklevéllel egyenértékű *absolutoriumot* szerzett.⁴⁵ Maga alkotta, színvonalas

20. A Nagy-Gradvohl-sírkapolna a pécsi temetőben

építészetet képviselő családi sírkápolnája, ami tulajdonképpen együtttest képez a kastéllyal, még megmenthető és megmentendő a megye és a műemlékvédelem közös és gyors erőfeszítésében. A tervezett nemzeti mauzóleum-programban a talán kisebb jelentőségű emlékeket is illene számba venni.⁴⁶

Appendix

Pécsen, a Központi Temetőben egymástól látótávolságra áll két historizáló, antik szarkofágot idéző kriptá. (19. kép) Kékesszürke mázas lábazat felett emelkedik a kőszürke színű, trapéz keresztmetszetű tömeg, melyet a tetőgerinc végpontjain és a sarkokon akrotérionokkal hangsúlyozott, tegula jellegű héjazást mutató nyeregretető zár. Az M-parcella XVII. sorának 1–2. számú sírhelyén álló építmény szegmensíves bejárata felett kettős családi címer látható – a jobb oldali pajzs alatt PER ENSEM jelmondat olvasható –, az orommezőben palmaág keretezte egyenlő szárú kereszt. (20. kép) Az A-parcella XXVI. sorában a 60–61. számú helyen található párdarab sajátos metamorfózison esett át; a kereszt helyén ötágú vörös csillagot találunk, a bejárat felett pedig vörös színű festéssel kihúzott, vésett kapitális antikva betűs felirat: MUNKÁSMOZGALMI PANTEON. A temetőlátogató, amennyiben ez utóbbit pillantja meg először, az erőteljes klasszicizálás, a csillag és a megnevezés okán hajlamos lenne az ötvenes évek szocreál művészetének világába helyezni az építményt. (21. kép) A mázas lábazat és a kétszárnyú fémajtót szegélyező szalag-nyaktagos, domborodó felülettel záródó szecessziós törpepillér-pár azonban meggondolásra késztet. A családi mauzóleum falzatában a bal oldali mellett márka-jelzést is találunk: a Pécs városára utaló öt torony bélyeget, alatta ZSOLNAY GYÁRAK / PÉCS / II. feliratot. Kertészeti elemmel is gazdagított ez a temetőhely, három oldalról félkörívvel bővített négy-szögű virágágyással, amelynek a lábazati zónába bekötött fémpálca korlátja a már leírt mázas anyagú alapozásban áll. A „panteon” esetében eltávolították, mert az építmény megmozdult, s a szilárdan bekötött vasak az ívesen záródó és forduló lábazati elemeket végigrepesztették.

A Zsolnay Múzeumban is másolatban őrzött fazonkönyvek XII. kötetében a 3533–3542 tételek alatt megtalálható a „Nagy család mauzóleuma Pécs” méretezett rajzdokumentáció: lábazati és falazati elemek, a fedél az akrotérionokkal és a kereszttel, a kerítés lábazata, a (világos színű) belső burkolólap, a bordúr keresztmötívumai, a feliratos táblák kerete (ez utóbbi „pyrogránith” megjelöléssel) az

21. A munkásmozgalmi panteon (volt Littke-sírkápolna) a pécsi temetőben

22. A munkásmozgalmi panteon belseje. Pécs, temető

apró fali oltármű részei a hozzá tartozó koszorú és kereszt. Úgy néz ki, hogy egy falazott téglamagot burkoltak kívülről a kőszerű terrakotta elemekkel. Egyes tervlapokon dátumok is szerepelnek, munkaforma megsemmisítve: 1909. X. ?, az oltármű 61 cm magas oszlopocskája: 1912. I. 12.⁴⁷

Zsolnay Miklós 1909. március 12-én keltezett, Pécs város tekintetes Tanácsának címzett levelében Nagy Valér cs. és kir. altábornagy megbízottjaként kérte, hogy „a központi temetőben az M parcella II. számú sírbolt-helyre a mellékelt terv szerint Mausoleum építését” engedélyezzék. A mellékletben felsorolt 2 db rajz nem lelhető fel, csupán egy költségvetés.⁴⁸ Nagy Valér 1908-ban a K parcellában egy különleges s ezért újraértékesíthető síremléket készíttetett leánya számára és a különbözet beleszámították az építendő költségeibe. Szentkirályi Nagy Valér apja a szabad királyi város polgármestere, anyja Gradwohl Borbála, felesége pedig a neves pécsi orvos, Pa(z)sitzky Ede lánya, Angéla volt. A címerek közül a „kard által” iratszalagos, azaz a fegyverrel szerzett nemesség a Gradwohl családot – kardot tartó kar, felette hatágú csillag –, a másik

– jobbra lépő, kettős farkú oroszlán – a Nagy családot jeleníti meg.⁴⁹

A mostani Munkásmozgalmi Panteon eredetéről az elért levéltári források hallgatnak.⁵⁰ Ellenben a városi pártbizottság 1963. augusztus 2-i ülésén tárgyalta és döntött a panteon sorsáról napirendjének 4. pontjában, az „Egyebek” alatt. „Az öreg párttagok Pártbizottsága a temetőben egy mauzóleumot akar kialakítani, melyben a munkásmozgalmában részt vett elvtársakat helyeznék hamvasztás után egy urnába. 64 urna lesz. Dicsérendő, hogy a városi KISZ Bizottság patronálást vállalt. A temetkezési Vállalat biztosította a mauzóleumot, csupán felújítani kell ezt a helyiséget. Elkészítették a tervet is. A KISZ B. vállalja a munka elvégzését is, csupán a Városi Tanácsot kérjük az [építő]anyag biztosítására. Az anyag egész minimálisköltségbe kerül, és 1–2 évig elegendő lesz a hely a veterán elvtársak részére.”⁵¹ (22. kép)

A panteon létrehozásának mozgóatjai között ott szerepelhetett az 1958-ban a fővárosban a Kerepesi úti temetőben átadott „nagyszabású, a munkásmozgalmak nagy halottainak” állított monumentum, mely alkotásért 1959-ben Olcsai Kiss Zoltán és

23. A Nagy-Gradwohl-sírkápolna belseje az oltárral.
Pécs, temető

Körner József szobrász-építész páros az irodalom és a művészet kategóriában Kossuth-díjat kapott.⁵²

A panteonban a fentebb leírt külsőt érintő beavatkozások mellett a belsőt gyökeresen átalakították. A teknőboltozatos térben a hosszoldalak mentén kolumbárium-falat húztak fel, ami azt eredményezte, hogy csupán egyetlen pyrogránit koszorút hagytak meg (szalagját pirosra kenték) a bejáratnál

szemközti – fekete, apró négyzetekkel mélyített mezős (helyi gyártású?) csempékkel burkolt – falazaton, valamint az eredeti járólapok keretezte kriptafödél bronz emelőkarikái nélkül.

Egy hajdani újsághirdetés megvilágítja a hétköznapi prózai valóságot, miért is erre a sírboltra esett a választás. A Baranya Megyei Temetkezési Vállalat igazgatója tette közzé az alábbi felhívást: „A temető Szabályrendelet 15. paragrafusának 5. pontja szerint a nem gondozott és omladozó állapotban lévő sírboltok, mauzóleumok 30 év elévülési idő után a temető fenntartójának tulajdonába mennek át. Felhívom ismételtén Szentkirályi Nagy Valér családi sírbolt (M tábla) és Littke Ágoston [a pezsgőgyáros familia] családi sírbolt (A tábla) tulajdonosait, illetve hozzátartozóikat, hogy a köztemető irodájában nyolc napon belül jelentkezzenek a sírboltok helyreállítása végett. A jelentkezési határidő lejártá után a vállalat a sírboltokat igénybe veszi és a benne lévő térben lévő tetemmaradványokat eltávolítja.”⁵³ (23. kép)

A történeti hűségnek tartoznánk azzal, hogy jelen státusukban őriznénk meg a romló állapot ellenére is a különös minőségű és történeti érdekességű mauzóleumpárt, úgy is mint védett műemléket.

JEGYZETEK

1 Az Ovidius-hely Devecseri Gábor fordításában: „s mit hullat Jupiter terebélyes tölgye, a makkot.” *Publius Ovidius Naso: Átváltozások*. Ford. Devecseri Gábor. Budapest 1975, 10. (Metamorphoses I., 105.) Az Ószövetség használja az emlékkő terebintfája és a gyásztölgy kifejezéseket, képeket. *Herbert Haag: Bibliai lexikon*. Ford. Ruzsiczy Éva. Budapest 1989, 1843: Tölgy. L. még: Bír 9,6; Ter 35,8.

2 „Tervezte / Gerster Kálmán és Strobl Alajos”.

3 Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL): T-8. Gerster Kálmán – h. Nr.18:144; mécsesstartó terve, 142; oromzatterve, 143; Brüll család sírboltja; oldalhomlokzat, főhomlokzat, metszet a kriptával, keresztmetszet, kripta alaprajz és alaprajz (M=1:20, 74,5×115 cm). Vö. *Papp Gábor György: Gerster Kálmán síremléképítészeti munkássága*. *Ars Hungarica* XXX. 2002/1, 49–122; Brüll-síremlék: 101–104. *Uő: Mauzóleumok*. In: *A magyar művészet a 19. században*. Szerk.: Sisa József. Budapest 2013, 415–424.

4 A hagyományok szerint sírkő felállítására az elhalozás első évfordulója alkalmából került sor. L. *Komoróczy Géza szerk.: A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem*. Budapest 1995, 582–610. (XIII. Zsidó temetők)

5 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) XV. 17.d. 328. Brüll Te-171.d. M=1:20. J. j. 1.: Gerster Kálmán és Stobbe (és Blachó) felelős építőmester. *Papp Gábor György Gerster Kálmán munkásságát feldolgozó doktori disszertációjában* (2007, 112.) megismétli a 2002-es publikációjában leírtakat: a Brüll család síremlékének timpanonjában „arany mozaik háttér előtt kiterjesztett szárnyú griff domborműves alakja látható.” *Gömöry Judit és*

Csomortány Levente 2016-ban írt építéstörténeti tudományos dokumentációjukban – Bp. X. Kozma u. 6. (42533. hrsz.) Brüll-síremlék – írják: a „timpanon arany mozaik háttérű mezeje előtt kiterjesztett szárnyú, az ikonográfiai jobb oldalra fordított fejű, szalagokkal átfogott rózsekötegen ülő sas háromnegyed domborműve látható.” (4.) Az emléket 2016-ban restaurálták: Molnár Gabriella és Rác Krisztina (mozaik); Csányi Szabolcs és Szomolányi Péter (kőszobrok); Páhi Attila (fém). (Az áttört mustrandiszes bronzajtó rekonstrukciója nem hiteles – Csáki Tamás tájékoztatása. Vö. *Vizler Imre fényképfelvételei* 2005, 2009. Kozma u. – Neológ Zsidó Temető. Jobb oldali mauzóleumok: 03 – Brüll; 14., 18., 47. képek. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény.) Építész: dr. Mezős Tamás.

6 A budai várban, a Szentháromság téren a Pénzügyminisztérium palatatómbje (1901–1904) teljes tetőzetének ácsmunkája ugyanennyibe került. *Fellner Sándor: A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium Palotája*. Budapest 1908, 8.

7 Építő Ipar XXVII. 1903, 39–42. Egy korabeli beszámoló szerint: „Ki hinné, hogy elrejtve a világtól... művészi körökből is alig ismerve milliokat érő kincsei tárulnak itt elének [ti. zsidó temetőben] a művészi architektúrának! Káprázatos fényű családi kripták... bizánczi, óperzsa, egyiptomi stílusban... szecessziós ízlés[ben]... pompájával válik ki a Brüll-család mauzóleuma, színes festett fölsejével [?] és mozaik díszével.” V. S.: *A Kőbányai új temetőben*. *Vasárnapi Ujság* LIII. 1906/45, 736–737. A Hatsek család mauzóleumát ábrázoló fényképen látszik a Brüll-émlék jobb oldali részlete az „új izr. teme-

tőben". *Schmidt Gyula* (műépítész és kőfaragó mester, Budaörsi út 17–19.): *Individuális síremlékek és szobrok*. H. n. é. n., 69. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, B726/9.

8 *Vanyó László*: *Az ókeresztény művészet szimbólumai*. Budapest 1988, 192–201.

9 *Erwin R. Goodenough*: *Jewish Symbols in the Greco-Roman period*. New Jersey (1953) 1988, 49, 56, 60. A szerző a szimbólumok természetének megvilágítására (i. m. 40.) Ovidius művéből, a *Hósnők leveleiből* idézett (Heroides XIII., 155): „Crede mihi, plus est, quam quod videatur, imago” – „Lásd, e szobor nékem sokkal több pusztá alaknál, higgyvem...” (*Publius Ovidius Naso*: *Hósnők levelei*. Ford. Muraközy Gyula. Budapest 1985, 77.) Ismerünk olyan ábrázolást, amelyiken a kiterjesztett szárnyú sas karmai között villámcsovát, csőrében pedig makkot tart. *Pecz Vilmos* szerk.: *Ókori Lexikon*. Budapest (1902) 1984, 186: Aquila, 91. ábra. L. további példákra: *The Warburg Institute Iconographic Database* (Jupiter) – ismeretét Ágoston Juliannának köszönöm.

10 *Erdélyi Lajos*: Régi zsidó temetők művészete. Bukarest 1980, 23–25: a sztélé típusú sírkövek sas ábrázolásairól. *A Physiologus a sasról*: „Dávid mondja: Megújul a te ifjúságod, mint a sasé.” In: *Physiologus*. A Zsámboki-kódex állatábrázolásaival. Ford. Mohay András. Szerk.: Márton András. Budapest 1986, 16–17. A klasszicista bajai zsinagóga (Frey Lajos, 1842–1845) frigyszekrénye mögött a baldachinos drapériát sasok emelik. (A díszítőelemek között feltűnik a Szent Korona kereszt nélkül.) *Klein Rudolf*: *Zsinagógák Magyarországon, 1782–1918*. Budapest 2011, 192–193.

11 *Horler Miklós et al.*: *Budapest műemlékei*, II. (Magyarország műemléki topográfiája, VI.) Budapest 1962, 425–429, különösen 393. kép. Ez a „négyoszlopos” bima térszerkezeti váltás eredménye – a csehboltozatot megelőző kilencoszlatú tér maradéka – lenne. És a sasok „központi helyen történő megjelenítése rokonságot mutat a nem-zsidók hatalmi jelképeivel”. *Klein Rudolf* – *Nagy Gergény Domonkos*: *A zsidó vallási reform építészeti tanúja az óbudai zsinagóga*. *Magyar Építőművészet* 2017/1., 57–63.

12 Az emlék 2017 tavaszára a Nemzeti Örökség Intézet igezte alatt újult meg, generálkivitelező a BTI Nemeskő és Építőipari Kft. volt.

13 *Művészet* II. 1903, 426. Békás–Timapusztára az a téves feltételezés vezetett el, hogy a Brüll-síremlék mozaik-kompozíciója Kölber Dezső (1874–1945) munkája is lehet. Ugyanis a díszítőfestészet tanára közreműködött a Gerster–Stróbl páros tervezte Kossuth-mauzóleum munkáiban. *Építő Ipar* XXXII. 1907. XI. 7., 411–413; valamint Gerster építette Kölber műtermes lakóházát a XI. kerületben, a mai Ábel Jenő utca 29. sz. alatt. I. h. IV. 13., 217.

14 *Magyar Mérnök és Építész Egylet* (MMÉE) *Heti Értesítője* XXII. 1903. november 8., 231–233, 236.

15 *Heti Értesítő* XIX. 1900. május 30. Életére I. *Lipthay Sándor*: *Hollán Ernő emlékezete*. *Építő Ipar* XXVI. 1902, 124–125, 127–130, 139–141, 147–148.

16 *Jelezve* j. l.: *Závory Zoltán*. 71. A művész (1906–2000) *Dudits Andortól* tanulta a falképfestést. *F. Almási Éva* szerk.: *Kortárs magyar művészeti lexikon* III. Budapest 2001, 951.

17 *Kostyál László*: *Kisfaludi Strobl Zsigmond élete és művészete*. *Zalaegerszeg* 2014, 141, 220. (361. sz.) –

Kostyál László monográfiájában Békássy Ernő epitáfiuma nem szerepel.

18 *Ybl Ervin*: *Ybl Miklós*. Budapest 1956, 28–29, 120, 127.

19 Uo. 198, 200. *Gerle János és Marótzky Kata* szerk.: *Ybl Miklós*. Budapest 2011, 20–23, 64–65 (Nagyecenk).

20 *Veszprém Érseki és Főkapitányi Levéltár* (a továbbiakban: VÉL), *Egyházkormányzati iratok*. 202/1871.

21 VÉL 581/1869.

22 VÉL 930/1869. A nyilatkozatot október 13-án küldte meg Veszprémbe. 1235/1869. október 19. 1300/1869 (a család iskolát is szándékozott emelni Békáson).

23 *Vö.*: *Halász Csilla* szerk.: *Ybl összes. 52 település 113 épület*. Budapest 2015, különösen 242–253 (Az emlékezet építményei). A Budapest Főváros Levéltárában lévő *Ybl-hagyatékban* több azonosítatlan funerális emlék terve található. *Farbaky Péter – Kemény Mária* szerk.: *Ybl Miklós építésze 1814–1891*. *Kiállítási katalógus*. Budapest 1991, 170–173.

24 A hetvenes évek közepéről a kajdaci emlékkápolna – „style... a dél-franciaországi román, hanem kissé modernizált idomokkal” – *Ybnek Ney Bélával* bizonyosan közös műve. *A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* X. 1876, 526. és XXIV. tábla, ez újraközölve: *Melléklet az Építési Ipar* 1877. II. számához. Az ismertető szerint sírkápolnának nem mondható a Tolna megyei Kajdacson álló Sztankovánszky-kápolna, mert a koporsófülkék a kápolnán kívül sugárirányban a földben helyezkednek el. Az építmény, melyben mise évente kétszer szokott mondatni, 20 ezer forintba került. *Ybl nagy változatosságban oldotta meg a szakrális és funkcionális feladat-együttest a típusban*. Az attribúció kérdésköréhez I. *Vadas Ferenc*: *Egy Ybl-terv szerzőségéről*. In: *Uó szerk.*: *Romantikus kastély*. *Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Budapest 2004, 314–331. L. még: *Magyarország műemlékjegyzéke*. Tolna megye. *Összeállította Csejdy Júlia*, szerk. *Lóvei Pál*. Budapest 2006, 51. (*Cser István*)

25 *Hrsz.*: 0147/9. *Vö.* *Deák Varga Dénes*: *Somogy megye kápolnái*. Kaposvár 2002, 18. Fotó. A bozótosban „a kastélypark szélén a temető fölött magasodó domb ormán magasodik” a feldúlt, beszakadt tetőzetű „antik görög templomot idéző” *Kacsokovics-mauzóleum*; formájáról ítélve a „XIX. sz. végén készülhetett” (uo.). *Kislakon Velladics Mártával* a *Jánosy György* típusterve alapján 1951 körül épült művelődési házat helyszínelítettük, a kápolnára *Csere Andrea* könyvtárvezető hívta fel a figyelmünket.

26 *Csánki Dezső* szerk.: *Somogy Vármegye*. Budapest é. n. [1914,] 73. A *Kacsokovics-bélyeges téglákra* I. *Dibusz Ferenc*: *Gyugy községi kirándulás*. *Jeles téglák, jeles emlékeink*, 6. H. n. 2012, 94–95.

27 *Vö.* *Nagy Iván*: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I. Pest 1860,10; VI. Pest 1875, 12–13; *Kempelen Béla*: *Magyar nemes családok* I. Budapest 1911, 48–49; *Csánki* i. m. (26. j.) 82, 614 és passim; *Vasdényey Imre*: *Ósi birtokok és birtokosok Somogy Vármegyében*. Kaposvár 1922, 17–18, 36.

28 *Brózik Zsófia – Pálincás Eszter – Vincze Attila*: *Szőlősgyörök, Jankovich-kastély parkja*. *Kerttörténeti tudományos dokumentáció*. Budapest 2014, 18. *Fülöp Andrásnak* ezúton is köszönöm, hogy felhívta figyelmemet a munkára.

29 *Méretei*: 14,5 × 6,5 × 6,5 cm. *Nagyméretű, szintén jelzett, 7 × 7 × 30 cm-es változata* is található a törmelék-

ben, valamint K[acskovics] I[gnác] monogramos építőtégglák.

30 *Kádár József*: Kőbányai téglagyárak. Magyar Műemlékvédelem XIII. Szerk.: Bardoly István. Budapest 2006, 307–372.

31 *Lechner Ödön*: Önéletrajzi vázlat. A Ház IV. 1911, 343. A Cégbíróóság anyagában megőrződött cégálírásai címpéldány szerint: „Néhai »Lechner Nepomuk János [+1884. IV. 22.] hat nagykorú gyermeke [köztük Lechner Ödön]« cég alatt közkereseti társasággá” alakult, 1885. V. 8-án. BFL VII.2.e.Cg.129/1885. A „Lechner Nepomuk János utódai” téglagyár 1895 és 1917 között Lechner Rákosi Téglyagyár Rt. formában működött. A tégláin az LRT betűcsoport bélyeget használó gyártóra lásd *Kádár* i. m. (30. j.) 331–332.

32 BFL XV. 17.e. 306.1131.d.2417. Vö. *Komárik Dénes*: Budapest VII. Dohány utca 2–8. Tudományos dokumentáció I. (Zsinagóga) FIMÜV, Budapest 1989. IV. 20., 93. A terakotta díszítményeket a „Fabrik von Heinrich Drasche (Alois Mieschbachs Erbe) aus Inzersdorf am Wienerberg” szállította. Az építőmester, Hild József csődjét követően kivált az építkezésből, ami eredményezhetett beszállítói váltást. *Komárik Dénes*: A pesti Dohány utcai zsinagóga építése. Művészettörténeti Értesítő XL. 1991, 1–16.

33 Magyar Zsidó Levéltár II-C-I-I B9/4 d.79.243 ltsz. Thonwaren Fabrik zu Wagram bei Loebersdorf, Victor Braussenwetter.

34 *Zsigmondy Vilmos*: A rákosi Drasche-féle téglagyár. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye XV. 1881. VI. füzet, 493–501. Az új módszer szerint sajtolt díszítési tégglát nagyobb mértékben először az osztrák államvasúti indóháznál (pl. Budapest, Nyugati pu. 1872, l. uo. 74–77.) használták, „jelenleg” pedig az épülő Polytechnikumnál. Vö.: A Pesti Kőszén- és Téglyagyár-Társulat (Miesbach-Drasche 1838–1868, utóda) gyártmányai: „Homlokzatdíszítmény-kövek nyersépítményekhez” sárga, szürke és vörös színben „részint szárazon sajtolva, részint vágva”. Az Építési Ipar I. 1877, műmelléklet, 2. tábla. Az Építési Ipar büszkén számolt be arról, hogy Bécsben a Schmidt Frigyes tervezte Stiftungshaus (a Ringstrassén), oldalhomlokzati téglaburkolatai Wienerberger „terményei” helyett „rákosi mütéglából állítattnak elő” Uo. VII. 1883. XII.16., 466. L. még: *Mendöl Zsuzsa*: A Zsolnay épületkerámia egy évtizedes bécsi sikertörténete. Magyar Műemlékvédelem XIII. Szerk.: Bardoly István. Budapest 2006, 295–306.

35 Méretei: 7,3 × 15 × 15 cm, jelzés nélkül.

36 Méretei: 7 × 15,5 × [?] cm; mélysége kérdéses. Az Iparművészeti Múzeum homlokzatát (átadva 1896) 4 + 1 és 5 + 1 bordás, fehér és sárga mázas változatai burkolják nagy felületen. *Kornélia Hajtó*: Zsolnay Pyrogranite: Tradition and Fact. Separatum. Ars Decorativa 30. Budapest 2016, 125.

37 Magyar Génusz VIII. 1899. IV. 16. 242. A szövegből úgy tűnik, hogy a „disznóbőr” téglák nem azonosak a „luxustéglák” betéteket keretező sávok piros tégglájával. A mütéglák 500 mintája és az épületen alkalmazásra kerültek száma között jelentősnek tűnik a kontraszt.

38 Méretei: 17 × 17 × 1,8 cm. Főton, a templom hosszába mellett futó árkádpár burkolata ugyanez a lap.

39 A Szőlősgyörki Plébánia története. Összeállította *Kozma László*. Veszprémi Hírlap XIV. 1906. III. 11., 25; IV. 1., 15, 22; V. 6., 27; V. 13., 5. A györöki plébánia Historia

Domusa (és Protocollumok?) az ezredforduló tájékán még megvoltak, jelenleg mind lappang.

40 VEL 1588/1883.

41 Az engedélyt a szentelésre Zsigmond püspöktől megkapta. VÉL 1140/1884. Július 18-án Devics József kezelő kanonoknál Szőlősgyörki kápolna részére kiszolgáltatott oltárkéért az egyházmegye pénztárába 3 forintot be is fizetett. Uo. 1156/1884.

42 Kacskovics Ignác 1873. január 30-án kelt végrendelete szerint a „Kis-Laki határban” lévő birtokait (férjezett) Hermina lánya örökli, akit a vagyonba 1879-ben iktattak be. MNL Somogy Megyei Levéltára; XIII.16.1. doboz (végrendelet), XIII.16.3. doboz (beiktatás).

43 Daruvári Kacskovics Hermin Madách Emmanuél feleségeként hunyt el 1922-ben. Kiskastélyuk ezt követően került Gaál Franciska színésznő tulajdonába. A „Gaálkúria... a szép parkban álló eklektikus épület... 1902-ben Ágoston József tervei alapján épült. (Műemlékileg védett)” – írta *Koppány Tibor* A Balaton környékének műemlékei c. kötetében. Budapest 1993, 205–206. Az Ágoston-Kacskovics-sírkápolnáról nem emlékezett meg, miként a györöki Jankovich-kastély parkjában állóról sem, melyet Jankovich Tivadar építtetett 1891-ben, és oltárát „nevezett év szeptember havának 4-én br. Hornig Károly megyés püspökünk consecrálta”. Megjegyzendő, hogy a kriptá lejárója felett itt is egy zárt, üres (?) térrész található. Az épületet burkoló dísztéglák KT bélyeges, a Kerámia Téglyagyár terméke. (A kriptá padozatának szegélyesora egyezik a kislakival.) Boglárán, a Körmeny-család temetőkápolnáját Koppány 1856-ra datálja (uo. 208.). A Veszprémi Hírlap idézett helye szerint 1894-ben építtette Körmeny Lajos.

44 Somogy. Politikai és vegyestartalmú hetilap a szépirodalom, művészet, nevelés, ipar, kereskedelem, gazdaság köréből XX. 1884. augusztus 2. (2.). A lapban számos, Kaposvár és környéke építkezéseire vonatkozó adat található.

45 Névjegyzéke mindazoknak akik a m. kir. József Műegyetemen 1928. évi június hó végéig oklevelet, abszolutoriumot vagy oklevélhonosítást nyertek. Budapest 1929, 221. (A mérnöki szakosztály megreformált tanrendjére I. A m. k. József Műegyetem. Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1882, V. füzet, 346–347.)

46 A kézirat lezárása után jutott tudomásunkra, hogy Deák Varga Dénes városi főépítész (Nagyatád) kezdeményezte a Balatonboglár–Szőlőskislaki Kacskovics-sírkápolna védetté nyilvánítását. *Herczeg Renáta* a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalban 2004-ben el is készítette a „Javaslat műemléki értékek védetté nyilvánítására” c. dokumentációt. Ebben a kápolna megáldásának, megszentelésének dátumainak meghatározása a Veszprémi Érseki Levéltárban őrzött és fentebb bemutatott dokumentumok alapján történt. A tulajdonos, ill. a leszármazottak elmondása alapján rögzítette, hogy a kápolna boltozata kékre lett festve arany csillagokkal, színes üveglakait az 1940-es években cserélték, és a kriptá ajtaja az apszis mellett még fellelhető volt. Attribúciós kérdésekkel nem foglalkozott. A kezdeményezés eredménytelen volt, az emlék állaga pedig tovább romlott.

47 Pécs, Zsolnay Múzeum, Adattár.

48 MNL Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban BML), Pécs város tanácsának iratai, gazdasági ü. o. IV.1406.e. C-6412/1909. (Valamint évrendes tanácsi mutatókönyvek.)

49 A családtörténetekre I. MNL BML Kézirattár. Síkabonyi Angyal Pál helytörténeti anyaggyűjtése, VIII. k. – Pécsi Napló 1908. VIII. 8. *Dóry Lajos: A Szentkirályi Nagy Valér család története* (Itsz. 1956); *Mészáros Balázs: Egy pécsi orvoscsalád életkörülményei a századfordulón* (Itsz. 1958). A mauzóleumban nyugvók (Zsolnay-keretbe foglalt) emléktábláit ismertette *Sey Gábor: A pécsi köztemető címer érdekességei*. In: Mecsek Egyesület Évkönyve, 2007. Szerk. Baronek Jenő. Pécs 2008, 263–272.

50 A köztemető ún. *Főkönyve* szerint 1911-ben temették ide Lőrinczbányai Littke Ágostont. A temetőre ld. *Petrich Csaba: Gesztenyefák árnyékában*. 100 éves a Pécsi köztemető. Pécs 2004.

51 MNL BML XXXV. 9. MSzMP Pécs Városi Bizottsága iratai. VB ülési jkv. 1963. VIII. 2. (Ti/V/42/1963).

52 Népszabadság, 1959. III. 15. *Prakfalvi Endre – Szücs György: A szocreál Magyarországon*. Budapest 2010, 133. 53 Dunántúli Napló XX. 1963, III. 8., 4.

* A tanulmányban szereplő fényképeket Bélavári Krisztina készítette.

TWO SEPULCHRAL CHAPELS IN THE HISTORICAL VESZPRÉM DIOCESE: BÉKÁS AND SZŐLŐSKISLAK – WORKS BY MIKLÓS YBL AND JÓZSEF ÁGOSTON

The research was triggered off by the documentation of the building history of the mausoleum of the Brüll family in the neolog Jewish cemetery in Kozma street, Budapest. The revived antique, *in ante* temple style mausoleum erected over a crypt was completed in 1902 as the joint work of architect Kálmán Gerster and sculptor Alajos Stróbl. The interior of the cell is adorned with a fine floral mosaic composition (cartoon by Ferenc Lohr).

At Békás in Veszprém county the sepulchral monument of the founder of the Society of Hungarian Engineers and Architects was unveiled in the Békássy–Hollán mausoleum in 1903. The periodical *Művészet* reported that the frescoes were painted by Dezső Kölber after cartoons by Károly Lotz. Documents in the Archives of the Veszprém Archiepiscopacy and Collegiate Chapter reveal that the chapel built in revival gothic style was consecrated on the day of the Sacred Name of the Virgin, on 12 September 1869, so that masses could be celebrated for the salvation of the departed souls. The church demanded that the builders provide guarantees for the survival of the chapel “until the end of time”. The architect’s name is not put down, but the article of 1903 expressly names Ybl as the planner of the funerary chapel, which has not been listed in his oeuvre so far.

During an assessment of art historical values we came across the ruins of the Ágoston–Kacsokovics family’s mausoleum on the edge of Balatonboglár, in Szőlőkislak. Until 1993 the diocese of Veszprém also included Somogy County. The remains of the archaizing building displays several remarkable elements. One is the set of wall-lining bricks stamped with the initials LNJ, which are undoubtedly from the brick-yard of the architect Ödön Lechner’s family in Kőbánya. The other is a glazed, ribbed-surface ornamental brick type arranged around the red triangular limestone symbolizing the eye of God in the pediment. Earlier, this brick type was known on the St. Ladislaus church in Kőbánya and the façades of the Museum of Applied Arts (1896) both planned by Lechner. The floor pavers – produced by Wienerberger – were acquired in Vienna. It is again the obligation for maintenance in good condition that accounts for ample documents kept in the Archiepiscopal Library, which re-

veal that the crypt was consecrated in 1883, the chapel in 1884, on the feast day of Saint Ignatius Loyola. The erection of the chapel might have been related in connection with the re-burial here of landowner Ignác Kacsokovics, lord lieutenant of the county (and maybe with the change of the manorial centre). The use of the Lechner “design” bricks here precedes the well-known examples by a decade. The building was designed by József Ágoston of Kisjóká, who qualified as an engineer from the Technical University of Budapest in 1875.

In the central cemetery of Pécs there are two similar historicizing family mausoleums close to each other. The classicizing monuments also displaying motifs of the Jugendstil were built in 1909 (and later?) from the terracotta elements of the Zsolnay Factory of Pécs. The mausoleum of the Nagy family who played an important role in the life of the city is still privately owned. The other one underwent a strange metamorphosis in 1963, as it was not redeemed again. The party committee of the city decided to convert it into a labour movement pantheon, and had the cross surrounded by palm branches in the pediment replaced by the red star. (The classicist character suited the socialist realist ideal of the fifties.) Their conservation in their current form is justified.

PRAKFAKALVI Endre művészettörténész. Miniszterelnökség, Örökségvédelmi Hatósági Főosztály, Örökségvédelmi Nyilvántartási Osztály / art historian, Cabinet office of the prime minister, Chief Department of National Heritage Protection Authorities, Department of National Heritage Registration

Kulcsszavak: sírkápolna, Ybl Miklós, Ágoston József, Brüll-mauzóleum, szecesszió, Gerster Kálmán, Stróbl Alajos, Hollán Ernő, historizmus, Lechner Ödön, Zsolnay Gyár, téglagyártás, Szentkirályi Nagy család, munkásmozgalmi panteon, szocreál / *Keywords:* sepulchral chapel, Miklós Ybl, József Ágoston, Brüll mausoleum, Jugendstil, Kálmán Gerster, Alajos Stróbl, Ernő Hollán, historism, Ödön Lechner, Zsolnay factory, brick-making, Szentkirályi Nagy family, labour movement pantheon, socialist realism